



*Χρυσό στεφάνι βελανιδιάς
από το ταφικό σύνολο της αγοράς των Αιγών.*

ΤΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ
ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ
ΚΑΙ ΣΤΗ ΘΡΑΚΗ

22, 2008

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΤΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ
ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ
ΚΑΙ ΣΤΗ ΘΡΑΚΗ
22, 2008

Γενική επιμέλεια έκδοσης
Πολυξένη Αδάμ-Βελένη
Κατερίνα Τζαναβάρη

Διορθώσεις κειμένων
Πολυξένη Αδάμ-Βελένη
Κατερίνα Τζαναβάρη
Μιχάλης Ιντζές

ISSN 1106-5311

© ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ,
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ,
2011

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του ελληνικού νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη κατά οποιοδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Παραγωγή

 ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ZITH
www.ziti.gr

Περιεχόμενα

| | |
|---|----|
| ΓΕΩΡΓΙΑ ΣΤΡΑΤΟΥΛΗ, ΤΑΣΟΣ ΜΠΕΚΙΑΡΗΣ <i>Αυγή Καστοριάς: στοιχεία της βιογραφίας του νεολιθικού οικισμού</i> | 1 |
| <i>Avgi Kastorias: tracing the biography of the Neolithic settlement</i> GEORGIA STRATOULI, TASSOS BEKIARIS | |
| ΕΛΙΝΑ ΑΗΔΟΝΑ <i>Αρχαιομαγνητική μελέτη καμένων δομών από τον νεολιθικό οικισμό Αυγής Καστοριάς</i> | 11 |
| <i>Archaeomagnetic study of burned structures from the Neolithic settlement at Avgi Kastorias</i> ELINA AIDONA | |
| ΓΙΑΝΝΗΣ ΣΤΑΥΡΙΔΟΠΟΥΛΟΣ <i>Δισπηλιό 2008: νότιος τομέας</i> | 17 |
| <i>Dispilio 2008: south section</i> YIANNIS STAVRIDOPOULOS | |
| ΕΛΕΝΗ ΣΑΜΑΡΤΖΙΔΟΥ <i>Η παλαιοπαθολογία των ζώων στο νεολιθικό Δισπηλιό</i> | 25 |
| <i>Animal Palaeopathology in Neolithic Dispilio</i> ELENI SAMARTZIDOU | |
| ΜΑΡΙΑ ΤΣΙΑΠΑΛΗ <i>Ανασκαφική έρευνα στους νομούς Γρεβενών και Κοζάνης</i> | 31 |
| <i>Excavations in the Prefectures of Grevena and Kozani</i> MARIA TSIAPALI | |
| ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΑΡΑΜΗΤΡΟΥ-ΜΕΝΤΕΣΙΔΗ <i>Εορδαία 2008: Η έρευνα στη Σπηλιά και τη Μαυροπηγή</i> | 39 |
| <i>Eordaia 2008: archeological research in Spilia and Mavropigi</i> GEORGIA KARAMITROU-MENTESSIDI | |
| ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΚΑΡΑΘΑΝΟΥ, ΣΟΥΛΤΑΝΑ-ΜΑΡΙΑ ΒΑΛΑΜΩΤΗ <i>Η αρχαιοβοτανική έρευνα στη νεολιθική θέση Κρεμαστή Κοιλάδας</i> | 57 |
| <i>Archaeobotanical research in the Neolithic site of Kremasti Koiladas</i> AGGELIKI KARATHANOU, SOULTANA-MARIA VALAMOTI | |

| | |
|--|-----|
| ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΕΤΚΟΣ, ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΚΑΛΤΑΠΑΝΙΔΟΥ-ΠΥΡΟΒΕΤΣΗ <i>Ανάδειξη κάστρου Σερβίων</i> | 71 |
| <hr/> | |
| <i>The embellishment of the Serbia Castle</i> ANTONIOS PETKOS, VASILIKI KALTAPANIDOU-PYROVETSI | |
| ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ <i>Έδεσσα 2008. Τα νέα τμήματα της οχύρωσης στην Πλατεία Βαροσίου</i> | 79 |
| <hr/> | |
| <i>Edessa 2008. The new parts of the fortification at Varosi square</i> ANASTASIA CHRYSOSTOMOU | |
| ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΚΙΑΔΑΡΕΣΗΣ <i>Ανασκαφικά και αναστηλωτικά Γιαννιτσών</i> | 89 |
| <hr/> | |
| <i>On excavations and restorations at Yannitsa</i> GIORGOS SKIADARESIS | |
| ΠΑΣΧΑΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥΔΗΣ <i>Ο «τουρμπές του Αχμέτ Μπέη Εβρενόσογλου» στα Γιαννιτσά</i> | 97 |
| <hr/> | |
| <i>The so-called “türbe (tomb) of Ahmed Beğ Evrenosoğlu” at Giannitsa</i> PASCHALIS ANDROUDIS | |
| ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΦΑΛΕΛΑΚΗΣ, ΑΡΓΥΡΩ ΣΤΕΦΑΝΑΚΗ, ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΚΙΑΔΑΡΕΣΗΣ, ΑΙΜΙΛΙΑ ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ, ΧΡΗΣΤΟΣ ΙΓΝΑΤΑΚΗΣ <i>Μελέτη αποκατάστασης και δομοστατική ανάλυση του οθωμανικού λουτρού του «Σειχη Ιλάχη» στα Γιαννιτσά</i> | 105 |
| <hr/> | |
| <i>Structural analysis and proposal for the restoration of the ottoman bath of “Sheikh Ilache” at Yannitsa</i> KYRIAKOS FALELAKIS, ARGYRO STEFANAKI, GIORGOS SKIADARESIS, AIMILIA STEFANIDOU, CHRISTOS IGNATAKIS | |
| ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΠΑΠΑΝΘΙΜΟΥ, ΕΥΗ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ <i>Η ανασκαφή στον προϊστορικό οικισμό του Αρχοντικού Γιαννιτσών κατά την περίοδο 2008</i> | 113 |
| <hr/> | |
| <i>Excavation at the Neolithic settlement at Archontico Yiannitson during 2008</i> AIKATERINI PAPANTHIMOU, EVI PAPADOPOULOU | |
| ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, ΠΑΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ <i>Σωστική ανασκαφή στο δυτικό νεκροταφείο του αρχαίου οικισμού στο Αρχοντικό Πέλλας κατά το 2008</i> | 119 |
| <hr/> | |
| <i>Rescue excavation in the west cemetery of the ancient settlement at Archontiko Pellas</i> ANASTASIA CHRYSOSTOMOU, PAVLOS CHRYSOSTOMOU | |
| ΠΑΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ <i>Πέλλης βασιλείον</i> | 129 |
| <hr/> | |
| <i>The Palace of Pella (Pella’s Vassileion)</i> PAVLOS CHRYSOSTOMOU | |

| | |
|--|-----|
| ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΚΑΜΑΤΗΣ | |
| <i>Αρχαιολογική δραστηριότητα στην Πέλλα το 2008. Γενικά συμπεράσματα</i> | 141 |
| <i>Archaeological activity at Pella during 2008: general conclusions</i> | |
| ΙΟΑΝΝΙΣ ΑΚΑΜΑΤΙΣ | |
| | |
| ΜΑΡΙΑ ΛΙΛΙΜΠΑΚΗ-ΑΚΑΜΑΤΗ, ΝΙΚΟΣ ΑΚΑΜΑΤΗΣ | |
| <i>Ένα νέο εργαστήριο κεραμικής στην Πέλλα</i> | 147 |
| <i>A new pottery workshop in Pella</i> | |
| ΜΑΡΙΑ ΛΙΛΙΜΒΑΚΙ-ΑΚΑΜΑΤΙ, ΝΙΚΟΣ ΑΚΑΜΑΤΙΣ | |
| | |
| ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΚΟΥΡΕΜΠΑΝΑΣ | |
| <i>Αναλύσεις μετάλλου των ευρημάτων από το αρχαίο νομισματοκοπείο της Πέλλας</i> | 155 |
| <i>Metal analysis of finds from the ancient mint of Pella</i> | |
| THEODOROS KOUREBANAS | |
| | |
| ΝΕΚΤΑΡΙΟΣ ΠΟΥΛΑΚΑΚΗΣ | |
| <i>Αρχαίο θέατρο Μιέζας: η ανασκαφική έρευνα των ετών 2007 και 2008</i> | 159 |
| <i>Ancient theater of Mieza. Excavation project in 2007 and 2008</i> | |
| ΝΕΚΤΑΡΙΟΣ ΠΟΥΛΑΚΑΚΙΣ | |
| | |
| ΙΩΑΝΝΗΣ ΓΡΑΙΚΟΣ | |
| <i>Σωστικά Βέροιας 2008</i> | 169 |
| <i>Rescue excavations in Veroia during 2008</i> | |
| ΙΟΑΝΝΙΣ ΓΡΑΙΚΟΣ | |
| | |
| ΧΡΥΣΟΥΛΑ ΠΑΛΙΑΔΕΛΗ, ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ, ΕΛΕΝΗ ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΤΟΥΡΤΑΣ | |
| <i>Παλαιές υποχρεώσεις και νέα ευρήματα στις Αιγές</i> | 177 |
| <i>Old engagements and new finds at Aegae</i> | |
| ΧΡΥΣΟΥΛΑ ΠΑΛΙΑΔΕΛΗ, ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ, ΕΛΕΝΗ ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΤΟΥΡΤΑΣ | |
| | |
| ΧΡΥΣΟΥΛΑ ΠΑΛΙΑΔΕΛΗ, ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΑΝΙΑΤΗΣ, | |
| ΣΕΒΑΣΤΗ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ, ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΤΟΥΡΤΑΣ | |
| <i>Μικροανασκαφή σ' ένα αναπάντεχο εύρημα από την αγορά των Αιγών: η διεπιστημονική προσέγγιση</i> | 183 |
| <i>Microexcavation of an unexpected find from the agora of Aegae: the interdisciplinary approach</i> | |
| ΧΡΥΣΟΥΛΑ ΠΑΛΙΑΔΕΛΗ, ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΑΝΙΑΤΗΣ, | |
| ΣΕΒΑΣΤΗ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ, ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΤΟΥΡΤΑΣ | |
| | |
| ΜΑΡΙΑ ΛΙΛΙΜΠΑΚΗ-ΑΚΑΜΑΤΗ | |
| <i>Το αρχαιολογικό έργο στην περιοχή αρμοδιότητας της ΙΖ' ΕΠΚΑ</i> | 191 |
| <i>Archaeological work at the area of administration of the 17th Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities</i> | |
| ΜΑΡΙΑ ΛΙΛΙΜΠΑΚΙ-ΑΚΑΜΑΤΙ | |

| | |
|--|-----|
| ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΕΤΚΟΣ | |
| <i>Εκτέλεση εργασιών από την 11η ΕΒΑ σε μουσεία, μνημεία και αρχαιολογικούς χώρους στους νομούς Ημαθίας, Πέλλας, Κοζάνης, Γρεβενών, Φλώρινας και Καστοριάς</i> | 201 |
| <hr/> | |
| <i>11th Ephorate of Byzantine Antiquities: works in museums, monuments, and archaeological sites in the Prefectures of Emathia, Pella, Kozani, Grevena, Florina and Kastoria</i> | |
| ANTONIOS PETKOS | |
| ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΓΙΜΑΤΖΙΔΗΣ, REINHARD JUNG | |
| <i>Νέα στοιχεία για την εποχή χαλκού και σιδήρου από την Πιερία: Κάστρο Νεοκαισάρειας και Μοσχοχώρι</i> | 211 |
| <hr/> | |
| <i>New evidence on the Bronze and Iron Age from Pieria: the Castle of Neokaisareia and Moschohori</i> | |
| STEFANOS GIMATZIDIS, REINHARD JUNG | |
| ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΒΕΛΕΝΗΣ, ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ | |
| <i>Το κάστρο Βοηνάς και το υπόμνημα της ίδρυσής του</i> | 219 |
| <hr/> | |
| <i>The Voenas castle and its founding memorandum</i> | |
| GEORGIOS VELENIS, EVANGELOS PAPATHANASSIOU | |
| ΜΑΤΘΑΙΟΣ ΜΠΕΣΙΟΣ, ΦΩΤΕΙΝΗ ΑΔΑΚΤΥΛΟΥ | |
| <i>Τάφος της τελικής νεολιθικής στον Κάτω Αγιάννη Πιερίας</i> | 235 |
| <hr/> | |
| <i>A ditch of the Final Neolithic era at Kato Ayiannis in Pieria</i> | |
| MATHAIOS BESIOS, PHOTEINI ADAKTYLOU | |
| ΜΑΤΘΑΙΟΣ ΜΠΕΣΙΟΣ, ΑΘΗΝΑ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΟΥ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΝΟΥΛΑΣ | |
| <i>Ανασκαφή Μεθώνης</i> | 241 |
| <hr/> | |
| <i>Excavation at Methoni</i> | |
| MATTHAIOS BESIOS | |
| ΓΙΑΝΝΗΣ Α. ΠΙΚΟΥΛΑΣ | |
| <i>Διασχίζοντας τον Όλυμπο: Οδικό δίκτυο και άμυνα στην Περραιβία (2008-2010). Η έρευνα του 2008</i> | 249 |
| <hr/> | |
| <i>Crossing Olympus: passages and defence in Perrhaibia (2008)</i> | |
| YIANIS A. PIKOULAS | |
| ΠΟΛΥΞΕΝΗ ΑΔΑΜ-ΒΕΛΕΝΗ, ΕΣΘΗΡ ΣΟΛΟΜΩΝ | |
| <i>Από την ανασκαφή στην έκθεση: μουσειολογικές παράμετροι της περιοδικής έκθεσης «Τα Καλίνδοια, μία αρχαία πόλη στη Μακεδονία»</i> | 255 |
| <hr/> | |
| <i>From the excavation to the exhibition: museological parameters of the temporary exhibition "Kalindoia, an ancient city in Macedonia"</i> | |
| POLYXENI ADAM-VELENI, ESTHER SOLOMON | |
| ΛΙΛΛΙΑΝ ΑΧΕΙΛΑΡΑ | |
| <i>METRO Θεσσαλονίκης 2008. Το αρχαιολογικό έργο της ΙΣΤ' ΕΠΚΑ</i> | 265 |
| <hr/> | |
| <i>Thessaloniki METRO 2008. The archaeological work of the 16th Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities.</i> | |
| LILLIAN ACHEILARA | |

| | |
|--|-----|
| ΕΥΤΕΡΠΗ ΜΑΡΚΗ, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΧΑΤΖΗΓΩΑΝΝΙΔΗΣ <i>Θεσσαλονίκη, ανασκαφή οικοπέδου οδού Φράγκων 28</i> | 273 |
| <hr/> | |
| <i>Thessaloniki, plot of Frangon str. 28</i> EUTERPI MARKI, ALEXANDROS HATZIGIANNIDIS | |
| ΜΑΡΙΑ ΤΣΙΜΠΙΔΟΥ-ΑΥΛΩΝΙΤΗ, ΗΡΩ ΛΥΚΙΔΟΥ <i>Θεσσαλονίκης ίχνη. Η περίπτωση της «Στοάς Hirsch»</i> | 281 |
| <hr/> | |
| <i>Traces of ancient Thessaloniki. The case of "Stoa Hirsch"</i> MARIA TSIMBIDOU-AVLONITOU, IRO LYKIDOU | |
| ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ ΣΙΑΧΑΒΙΑΝΗ-ΣΤΕΦΑΝΟΥ <i>Συντήρηση, διαμόρφωση, ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου της οδού Ιαωνίδου, στη Θεσσαλονίκη</i> | 289 |
| <hr/> | |
| <i>Conservation, arrangement, evaluation of the archaeological site at Iasonidou Street in Thessaloniki</i> CHARIKLEIA SIAHABANI-STEFANOU | |
| ΕΥΤΕΡΠΗ ΜΑΡΚΗ, ΣΤΕΛΛΑ ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΟΥ <i>ΜΕΤΡΟ Θεσσαλονίκης 2008. Το έργο της 9ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων</i> | 297 |
| <hr/> | |
| <i>Thessaloniki METRO 2008. The archaeological work of the 9th Ephorate of Byzantine Antiquities</i> EUTERPI MARKI, STELLA VASILEIADOU | |
| ΑΝΝΑ ΖΟΜΠΟΥ-ΑΣΗΜΗ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΡΑΠΤΗΣ <i>Αχειροποίητος Θεσσαλονίκης: στερέωση και αποκατάσταση της παλαιοχριστιανικής βασιλικής</i> | 307 |
| <hr/> | |
| <i>Acheiropoietos, Thessaloniki: consolidation and restoration of the Early Christian basilica</i> ANNA ZOMBOU-ASIMI, KONSTANTINOS RAPTIS | |
| ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΡΑΠΤΗΣ, ΘΕΟΦΑΝΗΣ ΟΜΗΡΟΥ, ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΞΑΝΘΟΣ <i>Hamza Bey Τζαμί (Αλκαζάρ) Θεσσαλονίκης: προστασία και ανάδειξη του πρώιμου οθωμανικού μνημείου (2008)</i> | 315 |
| <hr/> | |
| <i>Hamza Bey Camii (Alkazar), Thessaloniki: protection of the early ottoman monument (2008)</i> KONSTANTINOS RAPTIS, THEOPHANIS OMIROU, VASSILEIOS XANTHOS | |
| ΣΤΕΛΙΟΣ ΑΝΔΡΕΟΥ, ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΕΥΚΛΕΙΔΟΥ <i>Η πανεπιστημιακή ανασκαφή στη Τούμπα Θεσσαλονίκης, 2008</i> | 323 |
| <hr/> | |
| <i>The University excavation in Toumba Thessaloniki, 2008</i> STELIOS ANDREOU, KALLIOPH EUKLEIDOU | |
| ΜΙΧΑΛΗΣ ΤΙΒΕΡΙΟΣ, ΕΛΕΝΗ ΜΑΝΑΚΙΔΟΥ, ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΤΣΙΑΦΑΚΗ <i>Ανασκαφικές έρευνες στο Καραμπουρνάκι κατά το 2008: ο αρχαίος οικισμός</i> | 329 |
| <hr/> | |
| <i>Excavations at Karabournaki during 2008: the ancient settlement</i> MICHALIS TIVERIOS, ELENI MANAKIDOU, DESPOINA TSIAFAKI | |

| | |
|--|-----|
| ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΙΓΝΑΤΙΑΔΟΥ, SOPHIE DESCAMPS, ΕΥΡΥΔΙΚΗ ΚΕΦΑΛΙΔΟΥ, ANAÏS BOUCHER <i>Mikra Karaburun 1917: ανακτώντας αρχαιολογικά συμφραζόμενα</i> | 335 |
| <hr/> | |
| <i>Mikra Karaburun 1917: regaining the archaeological context</i> DESPOINA IGNIATIDOU, SOPHIE DESCAMPS, EURYDICE KEFALIDOU, ANAÏS BOUCHER | |
| ΜΑΡΙΑ ΠΑΠΠΑ, ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΑΝΤΩΝΑΡΑΣ, ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΒΛΙΩΡΑ, ΣΤΡΑΤΟΣ ΝΑΝΟΓΛΟΥ <i>Νεολιθικός οικισμός Θέρμης 2008-2009</i> | 343 |
| <hr/> | |
| <i>Neolithic settlement of Thermi 2008- 2009</i> MARIA PAPPÀ, ANASTASIOS ANTONARAS, EVANGELIA VLIORA, STRATOS NANOGLOU | |
| ΒΙΚΤΩΡΙΑ ΑΛΛΑΜΑΝΗ-ΣΟΥΡΗ <i>Σουρωτή: η εξέλιξη του ανασκαφικού έργου στο αρχαίο νεκροταφείο</i> | 351 |
| <hr/> | |
| <i>Souroti: the progress of excavation in the ancient cemetery</i> VICTORIA ALLAMANI-SOURI | |
| ΜΑΝΟΛΗΣ ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗΣ, ΕΥΤΕΡΠΗ ΜΑΡΚΗ <i>Το υδραγωγείο του Χορτιάτη</i> | 361 |
| <hr/> | |
| <i>The aqueduct of Hortiatis</i> MANOLIS MANOLEDAKIS, EUTERPI MARKI | |
| ΑΣΤΕΡΙΟΣ ΛΙΟΥΤΑΣ, ΛΑΖΑΡΟΣ ΤΟΡΚΟΣ <i>Ψηφιοποίηση αρχείου αρχαιολογικών χώρων επαρχίας Λαγκαδά</i> | 369 |
| <hr/> | |
| <i>Digitization of the archive of the archaeological sites of the Lagada Province</i> ASTERIOS LIOUTAS, LAZAROS TORKOS | |
| ΝΙΚΟΣ ΠΑΖΑΡΑΣ, ΒΑΣΙΛΗΣ ΞΑΝΘΟΣ <i>Σωστικές και στερεωτικές εργασίες στον πύργο του Αγίου Βασιλείου στη λίμνη Κορώνεια της Θεσσαλονίκης</i> | 375 |
| <hr/> | |
| <i>Rescue and stabilization works at the tower of Agios Vasileios in the lake Koroneia of Thessaloniki</i> ΝΙΚΟΣ ΠΑΖΑΡΑΣ, ΒΑΣΙΛΗΣ ΞΑΝΘΟΣ | |
| ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΙΣΜΑΝΙΔΗΣ <i>Συγκρότημα Σεβαστείου Καλινδοίων: η εξέδρα και άλλα</i> | 381 |
| <hr/> | |
| <i>The Sebasteion complex at Kalindoia: the "Exedra" and other issues</i> ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΙΣΜΑΝΙΔΗΣ | |
| ΝΙΚΟΣ ΠΟΥΛΙΑΝΟΣ <i>Η θέση ανεύρεσης του κρανίου του Ανθρώπου των Πετραλώνων: αναδρομή σε δεδομένα μισού αιώνα</i> | 387 |
| <hr/> | |
| <i>The discovery site of the Petralona Man's skull. Retrospection on the data of half a century</i> ΝΙΚΟΣ ΠΟΥΛΙΑΝΟΣ | |

- ΚΩΣΤΑΣ ΠΑΠΑΣΤΑΘΗΣ, ΟΛΥΜΠΙΑ ΝΑΣΙΟΚΑ, ΜΙΧΑΗΛ ΒΙΟΛΑΤΖΗΣ, ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΑΜΑΝΑΤΙΔΟΥ
*Αρχαιολογικές έρευνες στη βορειοανατολική Χαλκιδική:
 Παλαιόκαστρο, Ιερισσός (Άκανθος), Στρατώνι (Στρατονίκη)* 399

*Archaeological research in north east Chalcidice:
 Paliokastro, Ierissos (Akanthos), Stratoni (Stratonike)*
 KOSTAS PAPASTATHIS, OLYMPIA NASIOKA, MICHAEL VIOLATZIS, KATERINA AMANATIDOU
- ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΜΙΣΑΗΛΙΔΟΥ-ΔΕΣΠΟΤΙΔΟΥ, ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΓΕΡΜΕΝΗΣ
Ανασκαφική έρευνα στην αρχαία Κασσάνδρεια 411

Excavation in Ancient Kassandreia
 VASILIKI MISAILIDOU-DESPOTIDOU, DIONISIS GERMENIS
- ΛΙΛΛΙΑΝ ΑΧΕΙΛΑΡΑ, ΞΕΝΟΦΩΝΤΑΣ ΓΙΑΝΝΑΚΗΣ, ΕΛΙΣΑΒΕΤ-ΜΠΙΕΤΤΙΝΑ ΤΣΙΓΑΡΙΔΑ,
 ΣΠΥΡΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΠΑΤΗΣ
Ανάδειξη και διαμόρφωση αρχαιολογικού χώρου Ἄμμωνος Διός 419

The embellishment of the Ammon Zeus' sanctuary archaeological site
 LILLIAN ACHEILARA, XENOFONTAS YIANNAKIS, ELISABETH-BETTINA TSIGARIDA,
 SPYROS VASILEIOU, DIMITRIS PATIS
- ΕΛΙΣΑΒΕΤ-ΜΠΙΕΤΤΙΝΑ ΤΣΙΓΑΡΙΔΑ, ΣΠΥΡΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ
*Στοιχεία από την ανασκαφή στο οικόπεδο Τριανταφυλλίδη στη Σίβηρη Χαλκιδικής.
 Η χερσόνησος της Κασσάνδρας μετά από τον Φίλιππο Β΄* 427

*Evidence from the excavation at Triantafyllides' plot in Siviri, Chalcidice:
 the Cassandra peninsula after Phillip II*
 ELISABETH-BETTINA TSIGARIDA, SPYROS VASILEIOU
- SARAH P. MORRIS
*Προϊστορική Τορώνη (1986-1990):
 προκαταρκτικά αποτελέσματα των ανασκαφών στη θέση «Λήκυθος»* 435

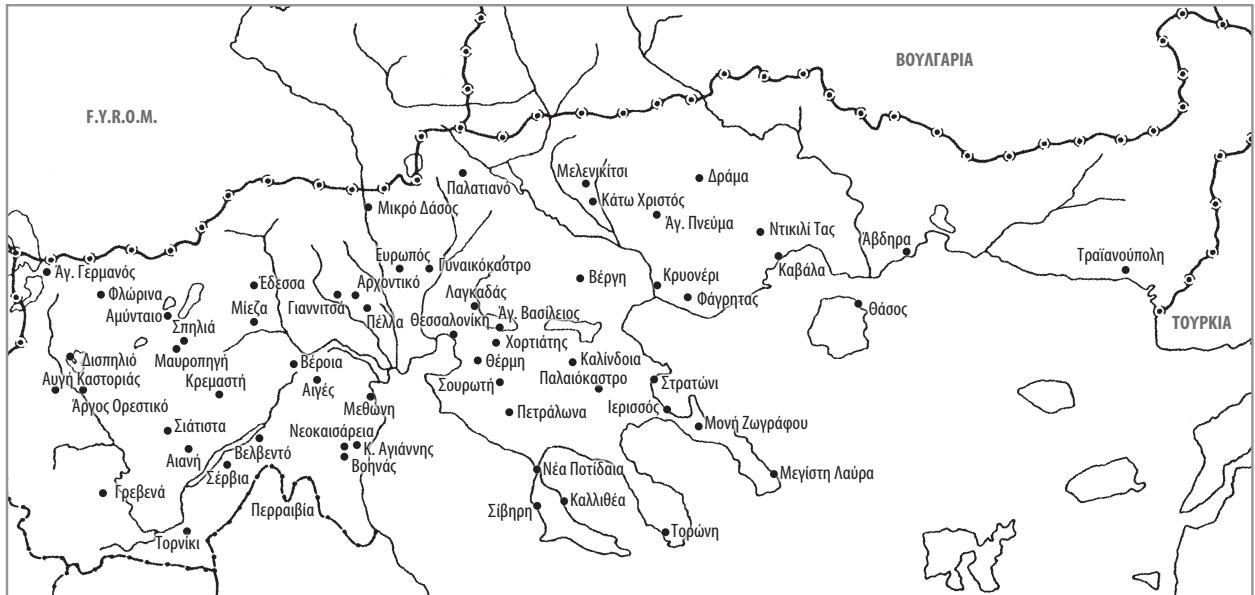
Prehistoric Torone (1986-1990): first results of excavations at the site of "Lekythos"
 SARAH P. MORRIS
- ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ ΘΕΟΧΑΡΙΔΗΣ, ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΕΡΤΖΙΜΕΚΗΣ, ΙΩΑΝΝΗΣ ΤΑΒΛΑΚΗΣ
*Ανασκαφική έρευνα στη μονή Ζωγράφου
 και στοιχεία για την αναπαράσταση του παλιού περιβόλου της* 443

*Excavations at the Zografou Monastery
 and some evidence for the reconstruction of its old enclosure*
 PLOUTARCHOS THEOCHARIDES, NIKOLAOS MERTZIMEKIS, IOANNIS TAVLAKIS
- ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ ΘΕΟΧΑΡΙΔΗΣ, ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΜΑΛΑΔΑΚΗΣ, ΙΩΑΝΝΗΣ ΤΑΒΛΑΚΗΣ
Ανασκαφικές έρευνες στη Μεγίστη Λαύρα: η νοτιοανατολική πτέρυγα και το βόρειο κωδωνοστάσιο 453

Excavations at the Great Lavra, Mt Athos: the south-eastern wing and the north belfry
 PLOUTARCHOS THEOCHARIDES, VANGELIS MALADAKIS, IOANNIS TAVLAKIS

| | |
|---|-----|
| ΘΩΜΗ ΣΑΒΒΟΠΟΥΛΟΥ, ΓΙΑΝΝΗΣ ΓΙΑΝΝΑΚΗΣ <i>Ανάδειξη αρχαιολογικού χώρου Ευρωπού: από τον σχεδιασμό στην υλοποίηση</i> | 461 |
| <hr/> | |
| <i>Presentation of the archaeological site of Europos. From concept, to implementation.</i> | |
| THOMI SAVVOPOULOU - YIANNIS GIANNAKIS | |
| ΜΑΓΔΑΛΗΝΗ ΒΑΛΛΑ, ΕΥΝΙΚΗ ΜΙΧΑ, ΜΑΡΙΑ ΝΑΣΙΟΥΛΑ, ΑΝΤΩΝΗΣ ΠΕΞΑΡΑΣ <i>Μικρό Δάσος Κιλκίς: πρώτες πληροφορίες από ένα νεκροταφείο της ενδοχώρας</i> | 469 |
| <hr/> | |
| <i>Mikro Dasos of Kilkis: first evidence about a cemetery in the inland</i> | |
| MAGDALENE VALLA, EVNIKI MICHA, MARIA NASIOULA, ANTONIS PEXARAS | |
| ΑΘΗΝΑ ΤΟΚΜΑΚΙΔΟΥ, ΒΑΣΙΛΗΣ ΞΑΝΘΟΣ <i>Το φρούριο του Γυναϊκόκαστρου. Εργασίες 2007-2008</i> | 477 |
| <hr/> | |
| <i>The castle at Gynaikokastro. Works of the years 2007-2008</i> | |
| ATHENA TOKMAKIDOU, VASILIS XANTHOS | |
| ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ ΚΩΤΣΙΔΟΥ <i>Ανάδειξη αρχαιολογικού χώρου Παλατιανού. Αποκατάσταση κτισμάτων της αρχαίας πόλης</i> | 485 |
| <hr/> | |
| <i>The embellishment of the archaeological site at Palatiano: reconstruction of ancient city's buildings</i> | |
| CHARIKLEIA KOTSIDOU | |
| ΜΑΡΙΑ ΤΟΛΙΑ-ΧΡΙΣΤΑΚΟΥ <i>Ανασκαφικές και επιφανειακές έρευνες στον Νομό Σερρών κατά τη διάνοιξη του κάθετου άξονα της Εγνατίας οδού</i> | 491 |
| <hr/> | |
| <i>Excavations and surface surveys in the Serres District during the construction of the vertical axis of the Egnatia Odos</i> | |
| MARIA TOLIA - CHRISTAKOU | |
| ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΠΕΡΙΣΤΕΡΗ <i>Αρχαία Βέργη. Ανασκαφική έρευνα 2006-2008 στον αρχαίο οικισμό</i> | 499 |
| <hr/> | |
| <i>Ancient Vergi. Excavations in the ancient settlement during 2006-2008</i> | |
| KATERINA PERISTERI | |
| ΜΑΡΙΑ ΤΟΛΙΑ-ΧΡΙΣΤΑΚΟΥ, ΣΟΥΛΤΑΝΑ ΣΙΩΠΗ <i>Σωστική ανασκαφική έρευνα στον προϊστορικό οικισμό του Αγίου Πνεύματος νομού Σερρών</i> | 505 |
| <hr/> | |
| <i>Salvage excavation of the prehistoric settlement at Agio Pnevma, Serres District</i> | |
| MARIA TOLIA-CHRISTAKOU – SOULTANA SIOPI | |
| ΗΛΕΚΤΡΑ ΖΩΓΡΑΦΟΥ, ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΑΝΟΥΔΗ <i>«Κρυονέρι» Ν. Κερδυλλίων: το ρωμαϊκό νεκροταφείο και η περίπτωση διατήρησης οργανικών ινών σε χάλκινα νομίσματα</i> | 513 |
| <hr/> | |
| <i>“Kryoneri” of N. Kerdyllia: the Roman cemetery and the case of preservation of organic fibers on copper coins</i> | |
| ELEKTRA ZOGRAFOU, MARIA KYRANOUDI | |

| | |
|---|-----|
| ΜΑΓΔΑ ΠΑΡΧΑΡΙΔΟΥ-ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ <i>Εκκλησιαστικό Μουσείο της Ιεράς Μητροπόλεως Δράμας: η καταγραφή και η μελέτη των εκτιθέμενων αντικειμένων</i> | 521 |
| <hr/> | |
| <i>The ecclesiastical museum of Hiera Metropolis of Drama: cataloguing and studying the objects on display</i> MARIA PARCHARIDOU-ANAGNOSTOU | |
| PASCAL DARQUE, ΧΑΪΔΩ ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ, ΔΗΜΗΤΡΑ ΜΑΛΑΜΙΔΟΥ, ΖΩΗ ΤΣΙΡΤΣΩΝΗ <i>Νέο ερευνητικό πρόγραμμα στον προϊστορικό οικισμό του Ντικιλί Τας: οι γενικοί στόχοι και η πρώτη ανασκαφική περίοδος (2008)</i> | 529 |
| <hr/> | |
| <i>A new research program for the prehistoric settlement at Dikili Tas: general aims and the first period of excavation (2008)</i> PASCAL DARQUE, CHAÏDO KOUKOULI-CHRYSANTHAKI, DIMITRA MALAMIDOU, ZOE TSIRTSONI | |
| ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΛΕΟΝΤΑΡΗΣ, ΣΤΑΥΡΟΣ ΠΛΥΜΑΚΗΣ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΧΑΧΛΑΚΗΣ, ΜΑΡΙΑ ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΡΑΔΕΔΟΣ <i>Ρυθμιστικό σχέδιο αρχαίου Φάγρητα και αποκατάσταση-ανάδειξη του Μακεδονικού τάφου</i> | 537 |
| <hr/> | |
| <i>Master plan of ancient Phagres and the reconstruction-embellishment of the Macedonian tomb</i> LEONIDAS LEONTARIS, STAVROS PLYMAKIS, KONSTANTINOS CHACHLAKIS, MARIA NIKOLAÏDOU, GIORGOS KARADEDOS | |
| ΣΑΠΦΩ ΤΑΝΟΥ, ΜΙΧΑΛΗΣ ΛΥΧΟΥΝΑΣ <i>Βασιλική κάτωθεν του Χαλήλ Μπεή τζαμιού</i> | 547 |
| <hr/> | |
| <i>A basilica under the "Chalel Bey mosque"</i> SAPPHO TANOU, MICHALIS LYCHOUNAS | |
| ΙΩΑΝΝΗΣ ΗΛΙΑΔΗΣ <i>Το μεσαιωνικό υδραγωγείο Καβάλας: νυχτερινός φωτισμός</i> | 555 |
| <hr/> | |
| <i>The medieval aqueduct of Kavala: night lighting</i> YIANNIS ILIADIS | |
| TONY KOZELJ, MANUELA WURCH-KOZELJ <i>Τυχαία ευρήματα από τη Θάσο</i> | 563 |
| <hr/> | |
| <i>Random finds from Thasos</i> TONY KOZELJ, MANUELA WURCH-KOZELJ | |
| ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΚΑΛΛΙΝΤΖΗ, ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΤΣΟΛΑΚΗΣ, ΚΥΡΙΑΚΗ ΧΑΤΖΗΠΡΟΚΟΠΙΟΥ, ΜΑΡΙΑ ΧΡΥΣΑΦΗ <i>«Γιατί να πάμε στον αρχαιολογικό χώρο Αβδήρων;». Τέσσερις απαντήσεις στο ερώτημα του υποψήφιου επισκέπτη</i> | 573 |
| <hr/> | |
| <i>"Why visit the archaeological site of Abdera?". Four answers to the question of the future visitor</i> KONSTANTINA KALLINTZI, STEFANOS TSOLAKIS, KYRIAKI CHATZIPROKOPIOU, MARIA CHRYSAFI | |
| ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΛΑΦΑΤΖΗΣ, ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΜΑΚΡΟΠΟΥΛΟΥ, ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΡΑΔΕΔΟΣ <i>Η Χάνα στην αρχαία Τραιανούπολη. Πρόταση αποκατάστασης</i> | 581 |
| <hr/> | |
| <i>The building of Chana in ancient Trajanopolis: a proposal for reconstruction</i> IOANNIS KALAFATZIS, DESPOINA MAKROPOULOU, GIORGOS KARADEDOS | |



Χάρτης των περιοχών της Μακεδονίας και της Θράκης που αναφέρονται στο ΑΕΜΘ 22, 2008.

Hamza Bey Τζαμί (Αλκαζάρ) Θεσσαλονίκης: προστασία και ανάδειξη του πρώιμου οθωμανικού μνημείου (2008)

Κωνσταντίνος Ράπτης, Θεοφάνης Ομήρου, Βασίλειος Ξανθός

Κατά το 2008 συνεχίστηκαν στο πλαίσιο του ομότιτλου έργου της 9^{ης} Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, που χρηματοδοτήθηκε από το Γ' Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης, οι εργασίες προστασίας και ανάδειξης του μνημείου Hamza Bey τζαμί (Εικ. 1), γνωστού ως Αλκαζάρ από το όνομα του κινηματογράφου που λειτουργούσε στο αίθριο του κτηριακού συγκροτήματος.

Το Hamza Bey τζαμί¹ κτίστηκε το 1467-8 ως μικρό συνοικιακό τέμενος χωρίς μιναρέ και αποτελούνταν από την τετράπλευρη τρουλαία αίθουσα προσευχής, που αποτέλεσε τον πυρήνα του μεταγενέστερου κτηριακού συγκροτήματος. Στο δεύτερο μισό του 16^{ου} αιώνα το τέμενος μετατράπηκε σε τζαμί με την προσθήκη περιστώου με μιναρέ στη νότια πλευρά. Το κτηριακό συγκρότημα ολοκληρώθηκε με την προσθήκη περιστυλής στα δυτικά, τη μοναδική του είδους σε τζαμί του ελλαδικού χώρου. Οι μετασκευές του κτηρίου συνεχίστηκαν για την προσαρμογή του στις ανάγκες της μουσουλμανικής κοινότητας, που λειτουργούσε σ' αυτό έως το 1923. Από το 1928 έως και το 2006, όταν το κτήριο περιήλθε στην κυριότητα του Υπουργείου Πολιτισμού, η χρήση του ήταν αυτή του εμπορικού κέντρου, για τις

ανάγκες του οποίου έγιναν σημαντικές επεμβάσεις, που το κατέστησαν αφενός αγνώριστο ως προς την αρχική του λειτουργία και αφετέρου στατικά ανεπαρκές (Εικ. 1-2).

Η παθολογία του φορέα που οφείλεται σε κατασκευαστικές αδυναμίες του κτηρίου, όπως η θεμελίωση σε προσχωματικό έδαφος, σε σεισμικές καταπονήσεις και σε επεμβάσεις που έγιναν στο κτήριο την περίοδο που λειτουργούσε ως εμπορικό κέντρο, επιβαρύνεται σημαντικά από την κατασκευή του Μετρό Θεσσαλονίκης², καθώς η χάραξη της βόρειας εκ των σηράγγων τέμνει οριζοντιογραφικά τη νοτιοανατολική γωνία του μνημείου, ενώ σε μικρή απόσταση κατασκευάζεται ο Σταθμός Βενιζέλου.

Το 2008, οι επεμβάσεις επικεντρώθηκαν αφενός στην υποστύλωση του τρουλαίου χώρου του κυρίως τεμένους, με σκοπό την εξουδετέρωση των επιπτώσεων της κατασκευής του Σταθμού Βενιζέλου του Μετρό Θεσσαλονίκης, και αφετέρου στην προστασία και τη μερική αποκατάσταση του αιθρίου.

Στον χώρο του κυρίως τεμένους, μετά την καθαίρεση των νεότερων επιχρισμάτων, τη διάνοιξη των φραγμένων θυρών και παραθύρων και την τεκμηρίωση των τοιχοποιιών του, κατασκευάστηκε σε συνεργασία με την Αττικό Μετρό Α.Ε. υποστύλωση του τρουλαίου χώρου με πυκνό δίκτυο μεταλλικών ικριωμάτων.

Παράλληλα, εγκαταστάθηκε στο μνημείο σύστημα παρακολούθησης των μικρομετακινήσεων του φορέα, και εφαρμόστηκε περίδεση του μεγάλου τρούλου με σύστημα εννέα δακτυλίων από ανοξείδωτο χάλυβα, που τοποθετήθηκαν στην περιμέτρο του (Εικ. 2). Κάθε δακτύλιος, συνολικής περιμέτρου 48,00 μ. περίπου, αποτελείται από τέσσερα τμήματα ανοξείδωτου συρμα-

1. Βλ. σχετικά: Ο. Tafrafi, *Topographie de Thessalonique* (1913) 191-2, R. Anhegger, *Ist Mitt* 17, 1967, 313-314, M. Kiel, *Balk St* 11.1, 1970, 126-127, 131-135, Β. Δημητριάδης, *Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας 1430-1912* (1983) 323-324, Δ. Ναλμπάντης, «Hamza Bey Camii», στο *Η Θεσσαλονίκη και τα μνημεία της* (1985) 138-139, Κ. Θεοχαρίδου, Χ. Μαυροπούλου-Τσιούμη, *Η αναστήλωση των βυζαντινών και Μεταβυζαντινών μνημείων στη Θεσσαλονίκη* (1985) 146-153, Φ. Βαχτσεβάνου, *Η Θεσσαλονίκη 1, 1985*, 391-403, Χ. Μπακιρτζής, «Η Θεσσαλονίκη από το 1430 έως το 1912: αρχαιολογία και τέχνη», στο *Θεσσαλονίκη. Ιστορία και πολιτισμός* (1997) 61-79, Η. W. Lowry, *The Shaping of the Ottoman Balkans (1350-1550). The Conquest, Settlement and Infrastructural Development of Northern Greece* (2008) 159-160, Α. Σαμπανοπούλου, «Τζαμί Χαμζά Μπέη (ή "Αλκαζάρ")», στο Ε. Μπρούσκαρη (επιμ.), *Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα* (2008) 222-223, Ε. Μαρκή, Ε. Πατρουδάκη, Γ. Τσόκας, Π. Τσούρλος, *ΑΕΜΘ* 21, 2007 (223-230), Κ.Θ. Ράπτης, Θ. Ομήρου, Β. Ξανθός, *ΑΕΜΘ* 21, 2007 (240-246), Κ.Θ. Ράπτης, «Το τζαμί του Χαμζά Μπέη στη Θεσσαλονίκη. Η αρχιτεκτονική του πρώιμου οθωμανικού μνημείου», στο *Μνημείο και περιβάλλον* (υπό έκδοση).

2. Κ.Θ. Ράπτης, Β. Ξανθός, «Οι επιπτώσεις της κατασκευής του Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου στα μνημεία της Θεσσαλονίκης: η περίπτωση του Hamza Bey τζαμί», στο *Μνημείο και Περιβάλλον* (υπό έκδοση).



Εικ. 1. Άποψη του μνημείου από ΝΑ.



Εικ. 2. Άποψη του τρούλου, μετά την περιδότη του.



Εικ. 3. Τμήμα της βόρειας τοιχοποιίας του αιθρίου, μετά την αποκατάσταση των φθορών.

τόσχοινο, μήκους $\pm 12,00$ μ. και διατομής $\varnothing 12-14$, που συνδέονται με τέσσερις αρμοκλείδες από ανοξείδωτο χάλυβα. Οι δακτύλιοι προσαρμόστηκαν σε ανοξείδωτα μεταλλικά Π, κατάλληλα διαμορφωμένα με ημικυκλικές εγκοπές, τα οποία στερεώθηκαν ανά ζεύγη στις ακμές της τοιχοποιίας του τυμπάνου και εκατέρωθεν αυτών. Μεταξύ των μετάλλινων στοιχείων και της τοιχοποιίας παρεμβλήθηκε λεπτό στρώμα τιμμεντοκονίας ειδικής σύνθεσης και αντοχής για την ομαλή παραλαβή των δυνάμεων ελαφράς προέντασης του συστήματος. Οι τρεις ανώτεροι δακτύλιοι τοποθετήθηκαν σε μικρή απόσταση μεταξύ τους στο ανώτερο τμήμα του τυμπάνου και επάνω από τα τόξα των ανοιγμάτων του τρούλου για την παραλαβή των εντονότερων στη ζώνη αυτή δυνάμεων εφελκυσμού του ημισφαιρίου. Οι υπόλοιποι έξι διαμοιράστηκαν σε τρία ζεύγη, που κατανεμήθηκαν ισομερώς στο υπόλοιπο ύψος του τυμπάνου.

Στο αίθριο του μνημείου, με σκοπό τόσο την προστασία του φορέα, όσο και τη μνημειακή ανάδειξή του, συνεχίστηκαν και ολοκληρώθηκαν οι καθαιρέσεις των νεότερων τοιχοποιιών που έφραζαν τα ανοίγματα των τοξοστοιχιών του αιθρίου, καθώς και των αποσαθρωμένων νεότερων επιχρισμάτων.

Στο σύνολο των στοών του αιθρίου έγιναν ανακτίσεις ρηγματωμένων τόξων και θόλων, καθώς και τμημάτων των εξωτερικών τοιχοποιιών, κυρίως στη βόρεια και δυτική τοιχοποιία του μνημείου (Εικ. 3), όπου υπήρχαν επαρκή στοιχεία για την αποκατάσταση των τοξοτών ανοιγμάτων. Παράλληλα, έγινε εφαρμογή τοπικών αρμολογημάτων με υλικά συμβατά με τα υπάρχοντα, όπου τα υπάρχοντα κονιάματα ήταν σαθρά ή κονιορτοποιούνταν, ενώ οι τοξοστοιχίες των στοών του αιθρίου επιχρίστηκαν με παραδοσιακά υδραυλικά κονιάματα, ανάλογα με αυτά που εντοπίστηκαν σε διάφορα σημεία των τοιχοποιιών του αιθρίου.

Έγινε αποκατάσταση των δεκατριών κομμένων ελκυστήρων των τοξοστοιχιών του αιθρίου. Τα τμήματα των ελκυστήρων που είχαν αφαιρεθεί συμπληρώθηκαν με μασίφ μεταλλικά στοιχεία, όμοιας διατομής και ποιότητας. Τα νέα τμήματα προσαρτήθηκαν στις απολήξεις των αρχικών ελκυστήρων με ηλεκτροκόλληση ικανού πάχους και έπειτα από κατάλληλη διαμόρφωση των απολήξεων των διατομών τόσο των υπαρχόντων, όσο και των νέων τμημάτων.

Στην περίπτωση έξι τόξων των στοών του αιθρίου, η στατική επάρκεια των οποίων δεν ήταν δυνατό να



Εικ. 4.
Άποψη της ΒΑ
γωνίας του αιθρίου,
μετά τις εργασίες
ανάδειξής του.

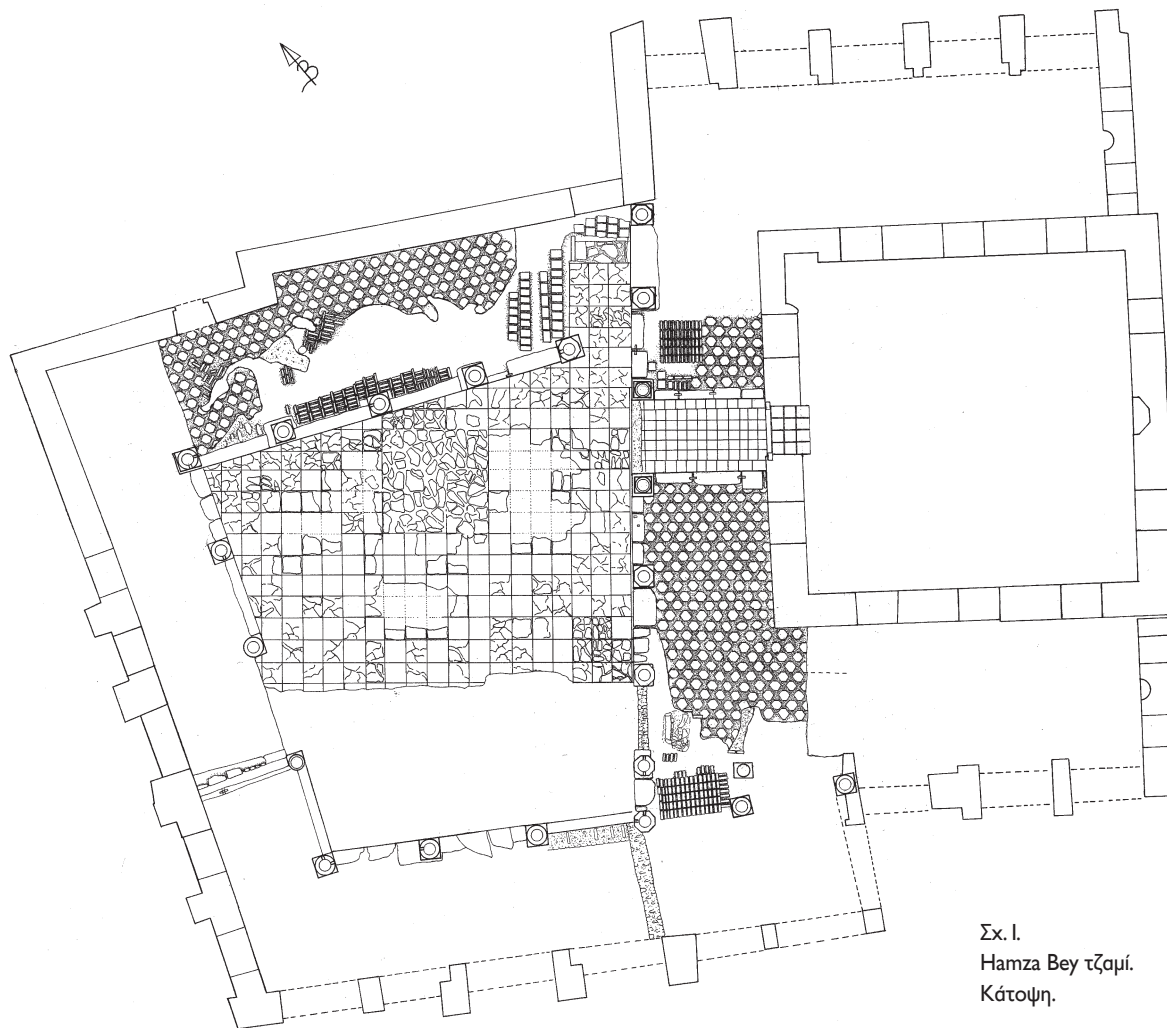
αποκατασταθεί με συμβατικές επεμβάσεις στη δόμηση, τοποθετήθηκαν μόνιμα χαλύβδινα υποστυλώματα. Τα υποστυλώματα των τόξων συνίστανται από πλαίσια αποτελούμενα από χαλύβδινους στύλους ελεγχμένης ευκαμψίας και αντοχής, που εδράζονται σε μεταλλικές πλάκες, πακτωμένες με αγκυρόβιδες σε βάση σκυροδέματος. Οι κατακόρυφοι στύλοι ενώνονται με οριζόντια δοκό στο ύψος περίπου των ήδη υπάρχοντων ελκυστήρων. Επάνω από αυτή την οριζόντια δοκό δημιουργείται τοξωτή κατασκευή με λάμα διατομής T, που ακολουθεί το περίγραμμα του θλαστού οξυκόρφου τόξου. Κάθε τόξο έχει δύο τέτοια πλαίσια, ενωμένα μεταξύ τους σε απόσταση όσο το πλάτος του τόξου με διαγώνιες λάμες και γωνίες, για να δημιουργηθεί ενιαία και στιβαρή κατασκευή υποστήριξης.

Από τις εργασίες που συνετέλεσαν στην προστασία του φορέα του μνημείου, εκείνες που ενίσχυσαν σημαντικά την αποκατάσταση της μνημειακότητας του αιθρίου (Εικ. 4) και κατ' επέκταση του κτηριακού συγκροτήματος, ήταν η καθαίρεση του νεότερου μεταλλικού στεγάστρου του αιθρίου και η αποκατάσταση του εσωτερικού ύψους των κιονοστοιχιών, με αφαίρεση της τεχνητής επίχωσης για την υπερύψωση του δαπέδου του κινηματογράφου.

Το νεότερο στέγαστρο, αποτελούμενο από κεραμοσκεπή επί μεταλλικού σκελετού φερόμενου από σιδερένιους προβόλους, κατασκευάστηκε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα για τη μετατροπή του αρχικώς ημιπαι-

θρίου χώρου συνάντησης σε χώρο προσευχής εξαιτίας της αύξησης του αριθμού των μελών της κοινότητας, πιθανώς λόγω της καταστροφής γειτονικών τεμενών από την πυρκαγιά του 1890³. Ως κατασκευή παρουσίαζε σημαντικά προβλήματα παθολογίας, τα οποία αφενός καθιστούσαν αδύνατη την αποκατάστασή του, αφετέρου δημιουργούσαν νέα προβλήματα στη στατική επάρκεια του αιθρίου, ο φέρων οργανισμός του οποίου είχε σχεδιαστεί για φορτία πολύ μικρότερα από αυτά που έφερε μετά την προσθήκη της μεταλλικής στέγης. Χαρακτηριστικότερο εκ των προβλημάτων του φορέα του στεγάστρου ήταν η μετατόπιση αρκετών εκ των πακτωμένων στις τοξοστοιχίες του αιθρίου σιδερένιων προβόλων από την αρχική τους θέση. Η μετατόπιση των προβόλων είχε ως αποτέλεσμα την πρόκληση νέων ρηγματώσεων ή τη διεύρυνση παλαιότερων ρωγμών στην ήδη ιδιαίτερα καταπονημένη πλινθοδομή των τοξοστοιχιών του αιθρίου και πιθανώς την απόκλιση των κιώνων της βόρειας στοάς από την κατακόρυφο. Λόγω των πιο πάνω στατικών προβλημάτων και της ανάγκης άμεσης αποφόρτισης των κιονοστοιχιών του αιθρίου, προκειμένου αυτό να διασφαλιστεί εν όψει της κατασκευής των σηράγγων του Μετρό, εγκρίθηκε και εφαρμόστηκε καθαίρεση του νεότερου μεταλλικού στεγάστρου του κεντρικού χώρου του αιθρίου. Οι μεταλλικοί πρόβολοι που στερέωναν το στέγαστρο στις περιμετρικές τοιχο-

3. Α. Σαμπανοπούλου, ό.π. (σημ. 1), 222-223.



Σχ. 1.
Hamza Bey τζαμί.
Κάτοψη.

ποιές διατηρήθηκαν ακέραιοι και μεταφέρθηκαν στις αποθήκες της Εφορείας, όπου και θα διατηρηθούν ως δείγματα των επεμβάσεων των αρχών του 20^{ου} αιώνα στο μνημείο.

Κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, η αλλαγή χρήσης του χώρου και η μετατροπή του αιθρίου σε κινηματογράφο και καταστήματα είχε ως αποτέλεσμα τη σημαντική υπερύψωση των δαπέδων του χώρου, κατά τρόπον ώστε να μην είναι ορατά τόσο το δάπεδο του αιθρίου και των στοών, όσο και ο τρόπος έδρασης των κιονοστοιχιών της δυτικής στοάς του περιστώου και του αιθρίου. Μετά τον εντοπισμό τμημάτων των δαπέδων των στοών με περιορισμένες σε έκταση και αριθμό ανασκαφικές τομές, προχωρήσαμε σε αφαίρεση της νεότερης επίχωσης για την αποκάλυψη των στυλοβατών και των δαπέδων του αιθρίου χώρου και των περιμετρικών στοών (Σχ. 1).

Οι μαρμάρινες βάσεις των κίωνων του περιστώου, στο σύνολό τους σε δεύτερη χρήση, εδράζονται επί τετράπλευρων βάθρων, τα διαστήματα μεταξύ των οποίων πληρώνονται από μαρμάρινους δόμους διαμορφώνοντας συνεχόμενο στυλοβάτη. Το δάπεδο του περιστώου,

κατασκευασμένο με εξάπλευρες πλίνθους, διαμορφώνεται στο ανώτερο επίπεδο του στυλοβάτη και 0,30 μ. ψηλότερα από το δάπεδο του αιθρίου και των στοών του. Διακόπτεται έμπροσθεν της εισόδου του κυρίως τεμένους από διάδρομο, το δάπεδο του οποίου διαμορφώνεται από εναλλασσόμενα λευκά και κυανόγκριζα τετράπλευρα πλακίδια (Εικ. 4).

Οι κίονες της βόρειας και νότιας στοάς του αιθρίου φέρονται από πωρολίθινες κατά κανόνα βάσεις που εδράζονται σε λίθινα τετράπλευρα βάθρα. Οι μεγαλύτερης διαμέτρου κίονες εκατέρωθεν της εισόδου της δυτικής στοάς εδράζονται στα βάθρα χωρίς τη μεσολάβηση βάσεων. Τα μεταξύ των βάθρων διαστήματα γεφυρώνονται με μαρμάρινους δόμους που σχηματίζουν ενιαίο στυλοβάτη, εξασφαλίζοντας στο σύστημα σταθερότητα και ακαμψία, και αποτρέποντας την ανεξάρτητη μετατόπιση των κίωνων.

Το δάπεδο τόσο του αύλειου χώρου, όσο και των στοών του αιθρίου, αναπτύσσεται στο ίδιο επίπεδο, καλύπτοντας τις πλευρικές όψεις του στυλοβάτη. Το δάπεδο του αιθρίου χώρου αποτελούνταν από μεγά-



Εικ. 5.
Άποψη
του μαρμάρινου
δαπέδου
του αιθρίου χώρου.

λες τετράπλευρες πλάκες λευκού μαρμάρου, πλευράς 0,75 μ. Τοπική καταστροφή των μαρμάρινων πλακών στο κέντρο του χώρου αντιμετωπίστηκε στο παρελθόν με επίστρωση των αποτμημάτων τους σε ακανόνιστη διάταξη (Εικ. 5). Στη νοτιοδυτική γωνία του αιθρίου το δάπεδο είναι κατεστραμμένο από το υπόγειο της σκηνης του κινηματογράφου. Η επίστρωση του δαπέδου των πλευρικών στοών είναι κατά το μεγαλύτερο μέρος της κατεστραμμένη, αποτελούνταν, ωστόσο, από εξάπλευρες πλίνθους. Κατά τόπους και σε περιοχές που το δάπεδο καταστράφηκε έχει συμπληρωθεί από μικρότερα ορθογώνια κεραμικά πλακίδια.

Παράλληλα με τις εργασίες στερέωσης του μνημείου, έγινε συντήρηση, καθαρισμός με μηχανικά μέσα και ήπιους διαλύτες, καθώς και στερέωση των μαρμάρινων βάσεων, των κίωνων, των κιονοκράνων και των επιθημάτων των κιονοστοιχιών του αιθρίου (Εικ. 6).

Μετά τον καθαρισμό και τη συντήρηση των κιονοστοιχιών διαπιστώθηκε ότι τα αρχιτεκτονικά γλυπτά του περιστώου και του αιθρίου, τα οποία, με εξαίρεση τους κίονες και τα κιονόκρανα της δυτικής στοάς του περιστυλίου, προέρχονται από κτήρια υστερορωμαϊκών και παλαιοχριστιανικών χρόνων, παρουσιάζουν ποικιλία ως προς τις διαστάσεις, αλλά και το υλικό κατασκευής. Οι βάσεις των κίωνων της δυτικής στοάς του περιστώου είναι από λευκό μάρμαρο, ενώ οι απλούστερες μορφολογικά βάσεις των χαμηλότερων στοών του αιθρίου είναι κατά κανόνα κατασκευασμένες από πωρόλιθο. Από

τους κίονες του περιστώου, έξι είναι κατασκευασμένοι από λευκό ή υπόλευκο μάρμαρο, δύο και συγκεκριμένα οι κίονες εκατέρωθεν της εισόδου του τεμένους από ερυθρό γρανίτη, ενώ ένας από πράσινο θεσσαλικό μάρμαρο. Οι χαμηλότεροι κίονες των στοών του αιθρίου είναι κατασκευασμένοι από λευκό μάρμαρο και σε λίγες περιπτώσεις από γκρίζο γρανίτη.

Στο εσωτερικό κυκλικής οπής του κορμού του κίονα που βρίσκεται στη ΝΑ γωνία του αιθρίου εντοπίστηκε τμήμα σελίδας κορανίου, το οποίο αποτελεί πιθανώς ένα είδος τάματος στην τελευταία περίοδο λειτουργίας του τεμένους.

Κατά τη συντήρηση του γλυπτού αρχιτεκτονικού διακόσμου διαπιστώθηκε ότι για την αποτελεσματική πρόσφυση κίωνων και κιονοκράνων διαφόρων διαστάσεων, γινόταν απολάξευση του κάτω τμήματος της καλάθου του κιονοκράνου, ώστε η διάμετρός του να εξισωθεί με τη διάμετρο της απόφυσης του κίονα. Στο σημείο της ένωσης προσαρτιόταν μεταλλικό δακτυλίδι, στο εσωτερικό του οποίου χυνόταν μεγάλη ποσότητα μολυβιού. Ανάλογη κατασκευή παρατηρήθηκε στη σύνδεση βάσεων και κίωνων.

Μετά τη συντήρηση του γλυπτού διακόσμου, έγινε περίδεση των ρηγματωμένων κίωνων με νέους δακτυλίους από ανοξείδωτο χάλυβα τόσο σε αντικατάσταση παλαιότερων δακτυλίων μειωμένης, λόγω οξειδωσης, αντοχής, όσο και σε νέες θέσεις για διασφάλιση της συνοχής και της φέρουσας ικανότητάς τους.



Εικ. 6. Συντήρηση του γλυπτού αρχιτεκτονικού διακόσμου.



Εικ. 7. Η κτητορική επιγραφή του 1467-8 μετά τον καθαρισμό.



Εικ. 8. Αποψη του μνημείου μετά τις εργασίες προστασίας και ανάδειξής του.

Παράλληλα με τα μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη των κιονοστοιχιών, συντηρήθηκαν οι δύο μαρμάρινες κτητορικές επιγραφές, που βρίσκονται εντοιχισμένες στη δυτική εξωτερική τοιχοποιία του κυρίως τεμένους. Η αφαίρεση του επιχρίσματος έφερε στο φως χρυσό χρώμα στα ανάγλυφα γράμματα και των δύο επιγραφών, που προβάλλονται σε μελανό βάθος (Εικ. 7).

Καθαιρέσεις νεότερων επιχρισμάτων στις στοές του περιστώου έφεραν στο φως επιχρίσματα με γραπτό διάκοσμο. Ζωγραφική μίμηση θολιτών αποκαλύφθηκε στα τόξα των στοών. Εναλλαγή κόκκινων και λευκών θολιτών ποικίλει τις τοξοστοιχίες του περιστυλίου, ενώ πράσινων και λευκών θολιτών στα εγκάρσια τόξα και στα τόξα των περιμετρικών τοιχοποιιών των στοών, τα

οποία περιγράφονται με πορτοκαλί γραμμή, που μιμείται πιθανώς χάλκινο ή μπρούτζινο κόσμημα. Σε τόξο του περιστυλίου που το περίγραμμα αυτό διατηρείται σε καλύτερη κατάσταση, η πορτοκαλί χρώματος γραμμή επιστέφεται επάνω από την κορυφή του τόξου με ημισέληνο. Στο μέτωπο των τοξοστοιχιών του περιστυλίου εντοπίστηκαν λιγοστά κατάλοιπα αδιάγνωστου ζωγραφικού διακόσμου. Αδιάγνωστα γεωμετρικά ή φυτικά μοτίβα με κυανόμαυρο χρώμα και πορτοκαλί περίγραμμα εντοπίζονται στα τύμπανα δύο τόξων του βορείου τοίχου. Στο σύνολο των λιγοστών, σε σχέση με την αρχική έκταση του διακόσμου, τοιχογραφιών, έγιναν σωστικές επεμβάσεις συντήρησης με στεφανώματα, καθώς και καθαρισμός με μηχανικά μέσα.

Θεσσαλονίκη,
9^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων

Abstract

Hamza Bey Camii (Alkazar), Thessaloniki: protection of the early ottoman monument (2008)

Konstantinos Raptis, Theophanis Omirou, Vassileios Xanthos

Hamza Bey Camii, also known in Thessaloniki as Alkazar, after the cinema that was operating for a long period in the pillared atrium of the monument, was built in 1467-8 as a district muslim house of prayer, which consisted originally of the domed prayer hall that was to become the nucleus of the later edifice complex. In the second half of the 16th c. two vaulted annexes were added to the domed hall, on its north and its south side alike, while an open, vaulted stoa was added to the west. The edifice complex was completed when an asymmetrical three-sided stoa was added, forming a wide four-sided atrium. Repairs and alterations would continue so that the building could be adapted from time to time to the needs of the muslim community which operated there till 1923. From 1928 and since 2006, when the edifice came to the property of the Ministry of Culture the monument was used as a market place. During that period various interven-

tions have rendered the edifice irrecognizable as regards its original function, as well as statically inadequate.

This paper offers a presentation of the recent damage rehabilitation interventions, which have been financed by the 3rd Community Support Framework and performed by the 9th Ephoreia of Byzantine Antiquities, aiming the monument's protection until its final consolidation. The project involved: (a) the documentation for the interior of the monument, so that the details necessary for the Study of Consolidation and Restoration be collected, (b) the protection of the monument, which entails primarily the masonry rehabilitation with local interventions and the scaffolding support or deligation of some of its parts, wherever its maintenance was deemed especially dangerous, as well as (c) the partial restoration of the external facades and the atrium of the early ottoman architectural complex.